

Sálmasangurinn kom fyrst

“Tað er í sálmasanginum hjá kirkjuliðnum, at sermerkini hjá luthersku protestantisku kirkjuni týðuligast koma í ljósmála. Tað er gjøgnum sálmin ein týðandi lutur í kirkjunar boðan, ljóðar. Tað er í sálmasanginum, at teir protestantisku tankanir um tað fólksliga bjartast kemur til sjóndar. Tað er í sálmunum at tann protestantiska yrkingin nær tí hægsta listarliga útrykkinum. Tað er í tónleikaligum arbeiði við sálmaløgunum at tónaskøld síðani reformatiónina hava skapt nakað av tí fremsta innan tónlist.”

Leif Hansen, *cand.mag.*

Nakað soleiðis tekur mín gamli tónleikaprofessari Finn Egeland Hansen til um protestantiska sálmasangin í einari av sínum bókum. Luther mundi verða varðugur við at felags sálmasangur var sera vælegnaður til at styrkja samanhaldið í kirkjuliðnum og ikki minst, at útbreiða vitan um tað nýggju læruna út til fólkið. Við sínari savnandi og aktiverandi natúru, umframt at verða íborin eina kensluborðnan og ikki minst hugburðsgerandi kraft, fekk sálmasangurinn tí ein høvuðsleiklut í útbreiðsluni av nýggju trúnni.

Martin Luther sjálvur fekk stóra ávirkan á tónleikaligu menningina í kirkjuni. Reformatiónin var fyrst og fremst ein teologisk uppgerð við katólsku kirkjuna, men var eisini ein tónleikalig nýhugsan. Luther sá sálmasangin á móðurmálinum sum ein tíðandi part av guðstænastuni. Sálmasangurinn var sambindingarliðið millum kirkjuna og kirkjuliðið. Kirkjuliðið skuldi ikki vera passivir luttakarar í guðstænastuni, men aktivir, m.a. í sálmasanginum. Tá katólska messan og tíðarbønirnar høvdu sítt tónleikaliga snúningspunkt um tey gregoriansku lögini til latínskar tekstir, fingtu teir strofisku sálmanir til koraløg tað í teirru luthersku guðstænastuni.

“Eg hugsi um, á profeta- og kirkjufedراسiði at skapa týskar sálmar til fólki, tvs. andaligir sangir, soleiðis at Guðs orð kann varðveitast í fólkinum...Men eg ynski at hátignarlig og ókend orð ikki verða brúkt, soleiðis at fólki kann syngja so einfald og við so almentskiljandi orðum sum møguligt.” (Martin Luther í brævi til Frederik hin Vísa í 1524)

At byrja við var tað ikki ætlanin hjá Luther at gera umfatandi broytingar í sjálvari guðstænastuskipanini - liturgiuni. Hansara fyrsta uppskot til eina nýggja guðstænastuskipan *Formula Missae*, sum kom í 1523 var á ongan hátt ein størri uppgerð við katólsku messuna. Hendan guðstænastuskipanin líkist nógv katólsku messuni, men var snikkað soleiðis til, at hon helt seg til nýggju læruna. Sjálvt um liturgiin í *Formula Messae* líkist nógv katólsku messuni, so er stórur munur á luthersku fatanini um sambandið millum prest, kór og kirkjulið. Hesi skuldu ikki síggjast í einum hierarkiið, men sum javnsettir limir í kirkjuliðnum. Tí var ynskiligt at kirkjuliðið skuldi hava ein meira virknan leiklut í sjálvari guðstænastuni, enn tann sum var í uppskoti í *Formula Messae*, har eitt kirkjukór vegna kirkjuliðið sang latínsku liðini.

Longu trý ár seinni í 1526 kom guðstænastuskipanin *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts*, har Luther skifti katólsku messuliðini út við týskar sálmar, einans varð hildið fast við Kyrie-liðið frá latínsku messuni. Av tí at sálmasangur bleiv ein so týðandi partur av guðstænastuskipanini, verður *Deutsche Messe* eisini kallað *sálmamessa*. Hendan skipanin varð tann, sum víða hvar kom at eyðkenna luthersku evangelisku guðstænastuna frameftir.

Mett verður tó, at Luther hevði ein liberalan hugburð til liturgiina. Hann sá hana fyrst og fremst sum eina rammu, ið kundi tilpassast alt eftir lokalum umstøðum. Hetta førði við sær

at *Formula Messae* einamest var nýtt í stórbýum og *Deutsche Messe* mest í smærru býnum. Millum hesar báðar guðstænastuskipaninar uppstóð eitt ótal av millumskipanum, har lokalar umstøður vóru avgerðandi fyri hvussu skipanin var nýtt.

Útbreiðslan av sálmasangi

Fyri at Lutherska læran kundi røkka út til vanliga fólki, eisini í teimum smáu bygdunum, var umráðandi, at sálmasangurin onkursvegna tryggjaði ein søguligan kontinuitet, hvar røturnar til tað gamla kundu rættvísgera tað nýggja. Innan hymnologiina verður tann endurnýggjan av sálmasanginum, sum tók stóði í fyrri-reformatoriskum sálum og sangum, nevnd *kontrafaktur*: Tey kendu lögini finga nýggjan tekst ella at tann gamli teksturin varð somikið broyttur, at hann passaði til nýggju læruna. Tó at tað ofta er ivasamt hvørjar tær fyrri-reformatorisku keldunar eru, so meina tónleikasøgumenn, at tað serliga er úr tí yngra gregorianska repertoírnum, at Luther og hansara menn heintaðu lög. Serliga vælegnaðar til sálmasang vóru tær sonevndu hymnunar við teirra regulbundna formi við syllabiskari tekstdeiling. Hymnunar vóru vælmtóktar og kendar víða hvar í Evropa, eisini í Norðurlondum og tí uttan iva eisini í Føroyum. Tað er ilt at meta um hvørt og á hvønn hátt kontrafakturur hevur havt ein týðning í Føroyum. Vit vita so at siga einki um kirkjusang í Føroyum fyri reformatiónina. Men lítið er at ivast í, at tónleikaligt samband hevur verið við Evropæiska fastlandið, og at serliga hymnir og sekvensar hava verið partar av andaliga sanginum, eisini í Føroyum. Nakrir av kontrafaktursálmunum hava tí eisini fyri føroyingum kunnað rættvísgjørt nýggja sálmasangin sum berandi lutur í kristnilívinum í Føroyum eftir reformatiónina.

Fyrsta danska sálmaabókin

Tann fyrsta autoriseraða sálmaabókin í danska ríkinum er sálmaabókin hjá Hans Thomissøn, sum kom í 1569. Hendan sálmaabók var tann einasta loyvda í ríkinum, og skuldi liggja á altarnum í øllum kirkjum. Tí er helst einki at ivast í, at hendan sálmaabókin eisini hevur verið nýtt í Føroyum. Sálmaabókin hevur, umframt tekstinar, eisini lögini skrivað í einfaldari mensuralnótatión.

Í hesari sálmaabókini vóru umframt teir 269 sálmanar millum annað yvir messuna. Messan, ella guðstænastan, verður við Hans Thomissøn-sálmaabókini ein sonn sálmaabók við stóði í *Deutsche Messe* hjá Luther, hvar nærum øll liðini frá gomlu katólsku messuni eru skift út við sálmar.

Føroyar

Tann elsta keldan, sum sigur nakað um sálmasang í Føroyum, er kenda og nógv endurgivna ferðafrásøgnin hjá Lucas Debes frá 1673, tvs umleið 130 ár eftir at Reformatióna er sett í gildi í Føroyum og góð 100 ár eftir at sálmaabókin hjá Thomissøn var útkomin. Her verður m.a. sagt um sálmasang: ”*Og eftersom alt Hus-Folket sidde den største Tid hjemme i deres Huse om Vinteren, öve de sig indelig udi Salmer at sjunge; hvorudover fast alle ere saaledes grundede og övede udi Salmer at sjunge, at de kunne sjunge flere Salmer, end her troligt kan skrives*”. Vanliga verður ivast í, um Debes ikki letur nóg so væl at og hevur eitt ávíst motiv til at gera tað, nevniliga at greiða mynduleikunum frá, at Føroyar ikki var eitt tilafturs komið land. Tó er einki at ivast í, at fólk dugdu sálmar uttanat.

Danski hymnologurin Peter Balslev-Clausen metir, at fólk í einum “illitererum” samfelag hvør sær uttan trupulleikar kundu duga millum 50-75 sálmar uttan at. Eitt kirkjulið ella einhvør samkoma í einari bygd í Føroyum kundi sostætt hava upp móti 100 sálum til at taka.

Eitt annað sum er vert at taka við, tá um lýsingina hjá Debes umræður, er tá hann sigur, at ”mest alle Mands Personer have deres Salmebog med sig”

Her er hann helst inni á einum, sum kom at hava alstóran týðning fyri sálmasang í Føroyum, nevnuliga “tær alternativu sálmaðókurnar”. Tær sálmaðókurnar sum Debes nevni at allir menn eiga er neyvan sálmaðókin hjá Thomissøn. Sálmaðókin hjá Thomissøn var alt ov dýr hjá vanligum fólki at ognar sær. Bókin hevði stórt format uml. 17 x 12 cm og var tí ikki ein bók, sum menn bara høvdu uppiá sær. Og tó at hon útkom heilt fram til 1676, veit Marianne Clausen bara um, at tvær eru funnar til skjals í Føroyum.

Í 1600-talinum var stórir eftirspurningur eftir sálmaðókum og øðrum andaligum tilfari, og tí menntist ein veruligur marknaður fyri hesum bókum í Danmark og eisini í restini av ríkinum. Sangur og sálmasangur fylti sera nógv í kirkjusøguliga ortodoksa tíðarskeiðinum (ca. 1555-1700). Alternativu sálmaðókurnar vóru tó ongantíð autoriseraðar og vanliga ikki brúktar við guðstænastum í kirkjum. Í mun til Thomissøn-sálmaðókina eru alternativar sálmaðókur til skjals kring alt landið.

Metast kann tí, at munur hevur verið millum sálmasang í kirkjuni og sálmasang aðrastani. Í kirkjuni vóru helst bara sungnir teir sálmar, ið Thomissøn-sálmaðókin fyriskrivaði at hoyra til tann ávísar sunnu- ella halgidagin. Óvist er hvussu ofta guðstænasta var í ymisku kirkjubygðunum og nær siðurin við deknaguðstænastu hevur tikið seg upp. Men vit vita, at prestur var bara í kirkjunum millum tvær til seks ferðir um árið. Tí hevur stórir partur av kristnilivinum og harvið sálmasanginum livað uttanfyri kirkjuna. Uttanfyri kirkjugátt hevur sálmasangurin í høvuðsheitum verið sungin eftir alternativu sálmaðókunum, sum í summum førum umframt sálmanar úr Thomissønsálmaðókini høvdu gott 700 sálmar fleiri at velja ímillum. At kristniliðið í Føroyum í nógv minni mun var tengt at sjálvum kirkjubygginginum og harvið autoriseraðu sálmaðókini enn vit síggja í grannalondunum, hevur økt um brúkið av teimum alternativu sálmaðókunum og vaksi munandi sálmarepertoirið. Tá hugsað verður um tær mongdir av kvæðum, vísum og sálum, sum fólk upp til okkara dagar hava dugað uttan at, kann væl roknað við, at áðurnevnda tal hjá Balslev-Clausen á hvussu nógvir sálmar fólk dugdu uttanat í Danmark, er alt ov lágt sett tá um Føroyar ræður.

Partur av føroyskari mentan

Sálmasangurin í Føroyum er helst tíðliga eftir Reformatiónina blivin partur av dagligdegnum, og ikki bara nakað, ið tikið varð fram í kirkjuni sunnudag.

Hendan stórfingna og prýðiliga sálmaðókaútgávan hjá Thomissøn sigur okkum, hvussu høgt kongs- og kirkjuvaldið í Danmark mettu sálmasangin. Sterka og vælvirkandi miðfyrisingin hevur tí uttan iva eisini syrgt fyri, at sálmaðókur og sálmasangur varð implementerað í Føroyum.

Tað at syngja andaligar sangir var ikki nøkur kollvelting, tí tað høvdu fólk longu gjørt í øldir fyri Reformatiónina. At fleiri av nýggju protestantisku sálmunum bæði tónleikaliga og innihaldsliga bygdu á fyrri-reformatoriskt tilfar, hevur ivaleyst eins og aðrastani, eisini í Føroyum givið sanginum vind í seglini.

Reformatiónin var fyrst og fremst ein teologisk uppgerð við katólsku kirkjuna. Tó at tað er ilt at meta um, nær Lutherska læran varð kjølfest í føroyska samfelagnum, so tykist verða sannlíkt, at protestantiski sálmasangurin longu tíðliga eftir Reformatiónina er blivin partur av dagligdegnum og mentanini í Føroyum.

tí uppsetaran at seta onkrastaðni á síðuni:

Faktaboks

Orðið koral merkir í norðanlondum tað sama sum sálmur. Uttanfyri norðanlond er sálmur oftast knýtt at sálmunum í Gamla Testamenti. Í Týsklandi eitur ein protestantiskur sálmur Choral ella Kirchenlied og í Englandi eitur hann Chorale ella Hymn. Tó at koralin oftast er eyðkend við at verða útsett í fyra røddum, so er hon upprunaliga at skilja sum tekstur og einræddað lag. Protestantiska koralin er uppbygd í ørindum við ørundatali úr einum heilt upp til omanfyri 20. Ørindini eru oftast úr 4 upp til 8 reglur, men tað finnast sálmar bæði við longri og stytri ørindum. Ørindisfóturin er vanligi jamba, trokæ ella anapest, meðan daktyl ikki er so vanlig. Reglunar høvdu ymiska longd úr fyra stavilsum heilt upp í 14.